

Драгана КУЈОВИЋ*

ОСНОВНИ ПОДАЦИ О ПРОСВЈЕТНИМ УСТАНОВАМА ОРИЈЕНТАЛНО-ИСЛАМСКОГ КАРАКТЕРА У ЦРНОЈ ГОРИ

Османска власт на територији данашње Црне Горе донијела је измијењени ток културних утицаја, живота, образовања и стваралаштва. Домаћа култура чврсто заснована у оквирима европске хришћанске цивилизације била је потиснута пред силином удара турских освајања, пљачком и уништавањем дијела материјалних добара и наслеђа. Многи споменици, међу којима се прије свега подразумевају цркве и манастири као изразити чувари и обиљежја тековина претходног доба, били су порушени, оштећени или претворени у џамије. Учвршћивање османске власти и мијењање вјерске структуре становништва у корист становништва исламске вјероисповијести подразумејевали су значајно сужавање и онемогућавање дјелатности и развоја на традицијама затечене хришћанско- феудалне културе. Повлаштени положај оријентално- исламске културе и стални прилив материјлне помоћи, било од стране угледних појединаца, најразличитијих структура државе или вјерске заједнице, резултирали су чврстом и снажном основом за њен развој.

Систем васпитања у почетном периоду развоја и простирања оријентално-исламске цивилизације подразумејвао је прије свега стицање вјештине читања и писања на арапском језику. Међу етичке и васпитне идеале сматрани су издржљивост, гостољубивост, пажљив однос према сусједима, испуњавање датих обећања, витештво, пажња према женама. Прве школске установе у исламском друштву биле су џамије у којима су учитељи давали упутства која су се углавном односила на Кур'ан и хадис. Ови учитељи били су, заправо, тумачи Кур'ана (*qurra*). Џамије су биле и својеврсне библиотеке, мада ће у наредним периодима јавне библиотеке и књижаре све више постајати посебна врста образовних центара у којима су похрањиване, преписиване и продаване књиге.

---

* Аутор је научни сарадник у Историјском институту Црне Горе.

Иако се у овом раздобљу спомињу и основне школе (*kuttab*), оне ће се тек нешто касније, у абасидском периоду организовано јављати уз џамије. И даље је Кур'ан основни текст, читање и писање основни задаци. Читање поезије и правила римовања, арапска граматика, хадиси, аритметика и вјежбе меморије били су додатно усмјерење ове наставе. Женска дјеца млађег узраста била су, такође, укључена у ову наставу, али на нижем нивоу, будући да им је одрастање у патријархалном друштву наметало другачија интересовања. Учитељи у основним школама (*mu'allimi*), за разлику од оних у установама вишег степена, нијесу уживали нарочити углед у друштву, мада једна стара изрека која се приписује Алији, последњем од четворице правовјерних халифа, каже: "Роб сам онога који ме је научио једно једино слово".

Више школство било је представљено најприје Кућом мудрости (*Bayt al-hikma*) у којој је била преводилачка радионица, опсерваторија, библиотека и која је служила као нека врста академије. Низам ал-Мулк, персијски везир и Хајамов заштитник, основао је у XI вијеку у Багдаду семинар- медресу, тзв. Низамију, која је своје полазнике опскрбљивала и служила за теолошке студије и изучавање пјесништва. У школи је био постављен предавач (*mudarris*), који је могао имати више асистената (*mu'idi*). Низамија је представљала образац установе вишег школства у исламском друштву, али је истовремено њена организација послужила као узор и многим европским универзитетима. Слични семинари били су подигнути у Нишапуру и у другим крајевима Абасидског царства.

У Османском царству образовни систем је изграђиван на наслијеђеним темељима и традицијама исламског школства. Основно образовање- савладавање арапског писма и основна религијска знања, стицало се у мектебима. Арапско писмо учило се из почетница- "суфара" или "елиф-ба суфара". Ове школе познате су и под називом *сибјан мектеби* (школе за дјецу) и *мектеби ибтидаије*. Приступ у ове почетне школе имала су подједнако мушка и женска дјеца. Према школском закону из 1869.године основна школа била је обавезна "за мушку дејцу од 7-11, а за женску од 6-10 година."¹ Прије тога, није постојао пропис о узрасту за који би било обавезно похађање ових школа. Постојали су мушки, женски и мјешовити мектеби, при чему су женска дјеца у мјешовитим мектебима сједјела одвојено од мушке. Подјеле на разреде није било и сви ученици су били у једној учионици, није било уписница нити дневника. Обрада градива била је прилагођена појединачном интересовању и показаним способностима ученика. Мектеби су грађени уз џамије, као саставни дио комплекса медресе или као посебни објекти у махалама. То су једноставне приземне или спратне грађевине са најчешће једном просторијом, дужине 6-7 м и широке 3-4 м.² Већи и богатији мектеби имали су тријем и собу за учитеља. Грађени су од камена или од неког другог слабијег материјала. Прозори су били мали. Дјеца су сједјела на поду.

¹ Ђурић Хајрудин, *Школске прилике муслимана у Босни и Херцеговини 1800-1878*, Београд 1965, 36

² Хајрудин Ђурић, *ибид.*, 65

Испред су биле *йешиџахџе* (дрвене клупе) на којима су се одлагале књиге. У углу на сеџији налазило се учитељево мјесто с неколико шипки за кажњавање непослушних. Посебну врсту казне представљала су батинања по табанима за коју су служиле дрвене шипке- *фалаке*. У мањим мјестима и селима, гдје није било мектеба, основној писмености у нашим крајевима подучавали су *сејџар хоџе* (путујући имами). Савладавање исламских дужности и обреда кроз уџбенике писане на арапском и турском језику понекад је било је неприлагођено и праћено тешкоћама у разумијевању и због тога врло често механичко. У Босанском ејалету међу установама за основно образовање помињу се и *муалимхане* за које се у неким изворима тврди да су понекад одвајане од мектеба "као посебна врста ове институције намијењена за сиромашну дјецу. То укључује постојање интерната гдје је дјецџ осигуравана храна, стан и одјећа.", али и виши степен образовања. Према Касумовићу, који је врло детаљно обрадио школски систем у Босанском ејалету, "у недостатку медреса које се отварају постепено, почев од почетка XVI стољећа ово су биле ниже средње школе"³ За школе под овим називом налазимо и другачију, донекле вјероватнију дефиницију, према којој би се "прије могло рећи да се ради о почетним школама чија се активност изводила у индивидуалним објектима, саграђеним за ту сврху, а не у оквиру џамија или месџида. Плате муалима у овим школама биле су сличне као и у мектебима и овисиле су о вакуфским средствима. У попису вакуфа из 1570. године за Босански санџак сви индивидуални мектеби су означавани именом муалимхане"⁴

Након стицања основних знања у мектебу, који је био предспрема за наставак школовања, ученик је могао похађати медресу која је имала три степена: почетни, средњи и виши. Према неким ауторима ова три степена медресе одговарала су основној, средњој и вишој школи. Уопште узев, основно вјерско образовање стицало се у мектебима, док су медресе представљале средњи и виши степен овог образовања. Од XVI вијека у медресама су се у Османском царству поред преовлађујућих вјерских предмета изучавале и свјетовне науке. Настава се одвијала по групама (*халкама*). Наставни предмети називани су према основном уџбенику а подука из одређеног градива трајала је у зависности од наставника, односно способности ученика. Углавном се учила арапска граматика, вјеронаука и логика. Након савладаног градива у трајању од 12 до 16 година слушалац је од наставника добијао диплому (*иџазеј* или *иџазејнама*), на основу које је могао обављати вјерску службу као имам, или бити муалим, односно мудерис. Предавања у медресама у крајевима под османском влашћу била су на турском језику⁵. Поред главног мудериса, понегдје је био и помоћни. Настава је почињала послџе прве јутар-

³ Исмет Касумовић, *Школство и образовање у Босанском ејалету за вријеме османске управе*, Мостар 1999., 86-87

⁴ Хатиџа Чар Дрнда, *Исмет Касумовић, Школство и образовање у Босанском ејалету за вријеме османске управе, Исламски културни центар, Мостар 1999., 319, (приказ) у: ПОФ 49/1999., Сарајево 2000., 379-382, 381*

⁵ Хајрудин Ђурић, *ибид.*, 123

ње молитве. Школска година трајала је отприлике од јесени до љета. Уџбеници су били на арапском, турском и персијском језику, тако да су слушаоци морали бити упућивани, поред граматике арапског језика, и у граматичка правила ова два језика. Настава је одржавана у предаваоницама (дерсханама). Поред дерсхане, у медресама су биле и собе за ученике и библиотека. У архитектонском смислу постојала су три типа тлоцрта медреса у класичном периоду османске архитектуре:

- 1) затворена медреса са унутрашњих двориштем
- 2) медреса у облику латиничног "U"
- 3) медреса у облику латиничног "L"⁶

Затворена медреса представља грађевину са двориштем које је са свих страна уоквирено тријемом и собама покривеним куполама. Наспрам улаза је предаваоница која се издваја већим димензијама и већом куполом. Код друге врсте тлоцрта медреса је била обично уз џамију. Предаваоница је преко пута џамије, док су с обје стране собе које формирају слово "U". Мање медресе грађене су облику латиничног слова "L" са предаваоницом у средини или на крају једног крака уз собе које двориште уоквирују са двије стране. Собе за ученике могле су бити у једном или два реда. Значајније и богатије медресе биле су покривене куполама, док су остале скромније и једноставније грађене. На подручју које је у оквиру некадашње Југославије било под османском влашћу најпознатију и најугледнију установу ове врсте представља Гази Хусрев-бегова медреса у Сарајеву, саграђена 1537/38. године. Дванаест соба ове медресе наткривених куполама уоквирује двориште са малим шадраваном. Наспрам улаза налази се дерсхана наткривена куполом која доминира простором. Медреса је грађена од камена, куполе и лукови од опеке и малтера. Портал медресе постављен је наспрам портала Гази Хусрев-бегове џамије.

У XIX вијеку низ реформи у Османском царству одразио се и на систем образовања. Према једном пројекту који је израђен у Цариграду 1846. године јавна настава у Царству најприје је подијељена на три групе: основну, средњу и вишу. Основна, односно почетна школа требало је да траје три године и била је обавезна за сву дјецу која наврше 5 година. Министарство просвјете основано је 1847. године, да би 1869. ступио на снагу школски закон, према којем су се школе дијелиле на јавне и приватне. Јавне школе је издржавала држава. Настава у *мектебима* требало је да траје четири године и закон је предвиђао и свјетовне предмете: *турску историју, рачун, земљопис* и сл.. Осниване су свјетовне школе различитог нивоа, прије свега *рушдије* (или *руждије*) и *идадије* (ар. *'ida-diyya*). У рушдијама је изучаван већи број свјетовних предмета, кориштене су табле, географске карте. Настава се изводила на турском језику. *Рушдије* су имале статус нижих средњих школа које нијесу биле намијењене искључиво полазницима исламске вјероисповијести. *Рушдије* су се издржавале из прихода школског фонда ("меариф сандука"). У сваком сандуку био је основан "меариф сандук", фонд чије су се главнице дава-

⁶ Исмет Касумовић, ибид., 31

ле у зајам, а камате служиле за издржавање школа. Ове школе су биле обавезне да воде четири књиге: *књигу инвенџара, именик ученика, књигу за оцјењивање, књигу расхода*. Настава је трајала шест сати дневно у периоду од четири године. Тјелесне казне су биле забрањене. Изучавали су се сљедећи предмети: *вјеронаука, грамаџика арајског, џурског и персијског језика, рачун, цршање, основи геомеџрије, оџиџа и џурска историја, земљоџис, џимнаџика и језик којим се џовори у средини џдје се школа налази*. Ученици су се у *руџидијама* оспособљавали за нижа чиновничка звања. Поред *руџидија* осниване су и друге свјетовне просвјетне установе познате под називом *сабах мекџеби, дару л-муалимин, дару ш-шафака* и *мекџеби идадије*. *Сабах мекџеби* био је чиновничка школа, *дару л-муалимин* учитељска, *дару ш-шафака* представљала је неку врсту прихватилишта и поправилишта за сирочад. На простору Босанског ејалета постојала је у Сарајеву само једна установа која је имала карактер завода за васпитање и занатско оспособљавање сирочади. Интересантно је да су у овом заводу заједно учили "муслиманска, српска, хрватска и јеврејска дјеца"⁷ Овај завод се у почетку звао *ислахана* (поправилиште), а касније је добио назив *дару ш-шафака*. У овој установи учили су се занати и имала је пет разреда. Почињало се од петог, а звршавало с првим разредом. Иако је школовање у овом заводу било у почетку намијењено и женској дјечи, од те замисли се одмах одступило и женска дјеца нијесу примана. Питомци завода становали су у интернату и били униформисани. Могла су бити примљена само дјеца која нису била старија од 13 година.

Мекџеби идадије, као приправне војне школе, јавили су се половином деветнаестог вијека. То су биле четвороразредне школе у којима су се стицали основи за школовање у цариградској Војној академији. У овој школи, у коју се долазило послџе завршене руџидије, неке друге одговарајуће школе, односно након положеног пријемног испита, учили су се сљедећи предмети: "арапски, перзијски и турски језик, који су се сматрали као 'учеџијех се наука кључ', затим француски, математика, физика, земљопис, историја, цртање, краснопис и гимнаџика"⁸.

На територији данашње Црне Горе мектеби се спомињу у градовима, и то у: Пљевљима, Бијелом Пољу, Бару, Колашину, Новом, али су "очигледно такве школе постојале у свим мјестима с муслиманским становништвом"⁹. У турском попису оваква школа "радила је у Пљевљима још 1582", а у Колашину мектеб "помиње један турски документ из 1736. године"¹⁰ У већим градским срединама- Пљевљима, Бијелом Пољу, Бару, Новом, Плаву, Гусињу и Подгорици биле су подигнуте медресе. Постоји претпоставка да је у Подгорици од XVI вијека било више школа, јер је у то вријеме представљала значајну муслиманску насеобину са џамијама и текијом¹¹. Према подацима о вакуфима у Црној Гори (крај XIX

⁷ Хајрудин Ђурић, *ибид.*, 164

⁸ Хајрудин Ђурић, *ибид.*, 169

⁹ М. Васић, *Градови под џурском влашћу*, Историја Црне Горе, III/1, 596

¹⁰ *ибид*

¹¹ *ибид*

и прва половина XX вијека)¹² у Подгорици се помињу мектеб, медреса, ибтидаија и рушдија који су припадали вакуфу Главатовића џамије. Зграда медресе и мектеба промијениле су своју намјену након ослобођења Подгорице од Турака, тако што је зграда медресе претворена у складиште оружја, а зграда мектеба у фабрику¹³. Вакуфи Голубовачке, Спужке и Жабљачке џамије посједовали су зграду мектеба у Спужу. Вакуф Старе џамије у Тузима посједовао је мектеб, док је вакуф Нове џамије у Тузима посједовао зграду ибтидаије¹⁴. У подацима о вакуфима у Бару (такође крај XIX и почетак XX вијека) помињу се мектеб "на мјесту данашње пијаце", затим "мејтеп Бајровића" и "подградски мејтеп"¹⁵. Поред мектеба у Бару је постојала и медреса. У Пљевљима (Ташлица), која су од друге половине XV стољећа све до 1912. године била под османском влашћу, тзв. муслиманских школа је, према салнамама за године 1290-1294 п.х. (1873/74 до 1877) било 14 од чега 12 сибјан мектеба, једна медреса и једна рушдија. У Акови (Бијело Поље) забиљежено је у овом периоду 15 мектеба и једна рушдија. Према поменутиим подацима о вакуфима у Црној Гори с краја XIX вијека у Бијелом Пољу су "у вароши биле четири џамије и у селима исто толико, затим медреса, једна руждија, једна иптидаија, 20 сибјан мектеба, 3 цркве, једна основна школа, 323 дућана, 10 фурина (земљаних пекара), 173 воденице и 8 ханова¹⁶. За берански крај наилазимо на податак о постојању једног мектеба у периоду 1873/74. до 1877. године. У периоду 1870/71. до 1872/73. у Акови је забиљежено 26-27 муслиманских школа, у Ташлици 5-6, у Беранама ниједна.¹⁷ Међутим, вакуфи беранских џамија биљеже "мектеб са баштом који је био одузет 1918. године за школу", затим се спомиње "стара руждија коју је заузела војска" и "бивша руждија која је 1919.године претворена у болницу"¹⁸. Занимљиво је да је око 1900. у Бијелом Пољу постојао је и један *мектеб за женску дјецу*, док је у Беранама уочи балканских ратова започета градња тзв. "женске мухамеданске школе"¹⁹. Према подацима за 1925.годину рођајски вакуфи посједовали су Куртагића мектеб и Кучански мектеб²⁰. За Плав и Гусиње спомињу се вакуфи плавске и гусињске медресе²¹. Сибјан мектеба је, дакле, било највише, али о њима, као о школама које су биле обавезни пратилац муслиманских насеља и у којима се стицала општа писменост и наобразба, имамо најмање појединачних података. Евлија Челеби је, према *Пућојису*, половином XVII вијека затекао у Ташлици (Пљевља) три мектеба, двије медресе и двије текије²². Од ове дви-

12 Шербо Растодер, *О вакуфима у Црној Гори с краја XIX и прве половине XX вијека*, Историјски записи 2/1997., 1-39

13 ибид., 19

14 ибид., 21

15 ибид., 10-11

16 ибид., 24

17 Хајрудин Ђурић, ибид., 172-197

18 Шербо Растодер, ибид., 32

19 ибид., 31

20 ибид., 32-33

21 ибид., 34

22 Евлија Челеби, *Пућојис- одломци о јуџословенским земљама-* Превод увод и ко-

је медресе, о којима код Евлије Челеби постоји само уопштено казивање, једна се помиње под именом Хаџи Хусеинова, али осим имена других сазнања о њој немамо. У Евлијино вријеме постојала је, највјероватније, и Хаџи Ибрахимова медреса, за коју се у једном документу "из 1116./1704. одређује мудеррислук"²³. Међутим, највише података налазимо о Осман-пашиној медреси, која се сачувала све до XX вијека. Нијесу пронађени вакуфнама или неки други докуменат који би посвједочио о времену изградње ове медресе, односно подаци о Осман-паши, који ју је подигао. Посредним путем, као нпр. "на основу података о постављењу мудериса који указују на постојање ове медресе крајем XVII и почетком XVIII стољећа"²⁴, вјерује се у њено извјесно постојање у другој половини XVII вијека. Зграда медресе је била конципирана "попут медресе Мехмед-паше Соколовића у Истанбулу"²⁵. Ово поређење изведено је на основу казивања старијих мјештана и некадашњих ученика медресе. Медреса је, према овим описима, имала три крака- средишњи, лијеви и десни, који су формирали слово "У". Улаз и дућани били су у средишњем дијелу. На спрату су биле дерсхана и три просторије. Кракови с лијеве и десне стране имали су по једанаест соба за ученике. Улаз медресе налазио се насупрот џамији у дворишту²⁶. У листу *Босна* из 1869 (бр.137)²⁷ наводи се постојање медресе у Пљевљима "коју је подигао заслужни, Осман-паша и која има на доњем боју 14, а на горњем 4 собе и књижницу и у авлији џамију". Према овом запису медреса је прилозима грађана обновљена након што је "била опала има 6 до 7 година". У овом стању медреса је функционисала све до краја XIX вијека. Зграда ове медресе је 1918. године "заузета од стране државног надлештва и претворена у канцеларије. Рјешењем министарства вјера од 16.V 1925. године поново јој је одобрен рад а за мудериса је постављен Абдулах Ајни еф. Барјактаревић"²⁸

Мустафа Хаџиатлагић наводи да су у Пљевљима постојале и двије основне школе (*ибтидаије*), у којима се, поред вјерске наставе, учило градиво и из других области²⁹. Интересантно је да Б. Перуничкић наводи извјештај који је 1913.године сачинио "тадашњи окружни начелник из Пљеваља Милорад Јовановић", према којем је "турских основних школа било на много више места него српских. Све њихове основне школе биле су троразредне. Готово у сваком турском селу постоји 'џамија' или 'мејтеф'- основна школа...

У Пљевљима су Турци имали: петоразредну гимназију, четири мушке и две женске троразредне основне школе и медресу (верску школу)... Уз три основне школе имали су и по једно дечје забавиште за оне

ментар: Хазим Шабановић, Свјетлост-Сарајево, 1967, 394

²³ Исмет Касумовић, *ибид.*, 224

²⁴ Исмет Касумовић, *ибид.*, 224

²⁵ Маџида Бећирбеговић, *Просвјетни објекти исламске архитектуре у Босни и Херцеговини*, ПОФ, XX-XXI, 1970-71, Сарајево 1974, 300.

²⁶ Маџида Бећирбеговић, *ибид.*, 300

²⁷ Маџида Бећирбеговић, *ибид.*, 300

²⁸ Шербо Растоџер, *ибид.*, 36

²⁹ Мустафа Хаџиатлагић, *Турске школе у нашем крају*, Пљеваљске новине (1.11.1968), бр. 193, 5

малишане који се тек спремају за школу. Једна од четири основне школе била је искључиво за сиротну и напуштену децу која су остала без родитеља..."³⁰

У Бијелом Пољу, према доступним подацима, постојала је једна ибтидаија у другој половини XIX вијека. Сличан, мада недовољно прецизан, податак налазимо и за Беране. Наиме, у монографији *Црна Гора* (Београд, 1976) се каже да су турске власти у Беранама "оснивале и своје вјерске основне школе као што је иптидаија, ..." ³¹

Нижа гимназија или рушдија основана је у Пљевљима крајем 1866., односно почетком 1867. године. "Први учитељ био је Салих еф., који се спомиње и на испиту крајем 1869. године" ³² Описујући пљеваљску рушдију, Бранко Радошевић наводи да се "налазила код данашње Гимназије. Имала је приземље и спрат. Приземље је било зидано, а спрат од меканог материјала. У њој су биле четири учионице (2+2), просторија за вјерске обреде (клањање), канцеларија, мала просторија за послужитеља и остава за обућу. Школа је имала велико двориште. Захватало је читав простор који сада захвата Гимназија и њено двориште. У једном дијелу било је игралиште (без справа), а други дио био је травњак и воћњак. Цио простор је био ограђен." ³³ Иза дугачких клупа сједјело је 5-6 ученика. Поједини полазници ове школе сјећају се да је у њој "био и један дио српске дјеце", која нијесу морала присуствовати часовима вјеронауке. Међутим, "сазнаје се да је у времену када је овај предмет предавао хаџи - Ајнија Барјактаревевић, знатан број српске дјеце доста често присуствовао часовима вјеронауке, јер су му предавања била интересантна" ³⁴. У пљеваљској рушдији једним од предмета било је предвиђено и учење трговачке и административне кореспонденције. Ученици ове школе учили су арапски, турски, персијски, њемачки и француски језик. Осмо Телаћевић, ученик рушдије у периоду 1905-1910, сјећа се да је предавач у почетном четвртном разреду био Хилмија еф. Пашефендић, у трећем Ђамил еф. Курбеговић, у другом Ајнија еф. Барјактаревевић ³⁵. Настава је била на турском, с изузетком наставе вјеронауке која је била на матерњем језику. Пљеваљска рушдија престала је да постоји 1909. године. Мустафа Хаџиатлагић наводи интересантан податак да је "у Пљевљима 1909. године основана виша гимназија, звана *идадија*. Ова школа имала је интернат за смјештај ученика са села. Школа је била прво смјештена на Доловима, а касније на Стражици" ³⁶ Податак о оснивању ове школе у Пљевљима утолико је интересантији зато што је у периоду 1873-1878. сарајевска *идадија* била "једина у Босанском вилајету" ³⁷. Исте

³⁰ Др Бранко Перунички, *Извештај о сјању у окрућу пљеваљском 1913.*, Историски записи, година XV, књига XIX, св. 3-4, 515-533, 528

³¹ *Црна Гора*, Београд 1976., 707

³² Хајрудин Ђурић, *ибид.*, 152

³³ Бранко Радошевић, *Руждија*, Пљеваљске новине (1. 2.1974), бр. 320, 9

³⁴ Бранко Радошевић, *ибид.*, 9

³⁵ Бранко Радошевић, *Руждија*, Пљеваљске новине (15.2. 1974), бр. 321, 9

³⁶ Мустафа Хаџиатлагић, *Турске школе у нашем крају*, Пљеваљске новине (1.11.1968) бр. 193, 5

³⁷ Хајрудин Ђурић, *ибид.*, 167

1909. године основане су радничка школа *маируиџејџи* и школа за обучавање "женске дјеце разним женским пословима"³⁸. Обје школе су биле четворогодишње а трошкове је сносила држава. Курс радничке школе за ученице био је установљен својевремено упоредо са оснивањем Пљеваљске гимназије 1901/1902. године. Пљеваљска гимназија која је у самом почетку била дворазредна, "имала смер реалне гимназије и програм је био исти као у Србији са додатком обилатог посвећивања пажње турском језику", убрзо је добила "III разред који ће радити према програму и плану за гимназије у Турској"³⁹ Поред српског и француског, учио се и турски језик који је био заступљен са четири часа недељно. Наставник турског језика је био Сејф еф. Шеховић.

У Бијелом Пољу рушдија је основана 1871. године, док за беранску рушдију налазимо податак да је основана 1890. године⁴⁰. Зграда у којој је била смјештена бјелопољска рушдија налазила се уз Хазинедарову џамију, да би 1905. године била премјештена у зграду која је била посебно намијењена за ту сврху. Ова зграда је од 1926. служила потребама четворогодишње Ниже реалне гимназије. Након Другог свјетског рата у њој је била смјештена Школа ученика у привреди и дјечији вртић. Данас се у тој згради налазе просторије Завичајног музеја. За наставу која је трајала шест сати дневно била су задужена четири учитеља, међу којима се помињу извјесни Муса еф. и Јусуф еф..

У периоду након 1878. године у црногорској држави су у новоослобођеним крајевима улагани напори да се у складу са одлукама Берлинског конгреса дјеца исламске вјероисповијести што прије укључе у школе које су према *Закону о ојџијој школској дужности* (1879) биле обавезне за дјецу све три вјероисповијести и оба пола од 7 до 12 година. У Подгорици је 1884. године отворена троразредна тзв. српско-мухамеданска школа у оквиру подгоричке основне школе под покровитељством нових, црногорских власти. За учитеље су књажевим декретом постављени: Омер Бибезић и Мустафа Хаџахметовић. У школској 1884/85. години уписано је 60 ученика у српско-мухамеданску школу, али је овај број у каснијем периоду био у сталном паду. Поред српско-мухамеданске школе у саставу Подгоричке основне школе биле су и мушка четвороразредна за црногорску дјецу и троразредна женска школа⁴¹. Постојале су и даље приватне муслиманске школе - мектеби "које су на обазрив начин затворене по наредби Министарства иностраних дјела тек 1891. године"⁴². Двије године касније свечано је положен темељ мектебу у Подгорици. Школске 1894/95. године објављено је "да се мусли-

³⁸ Мустафа Хаџиатлагић, *ибид.*, 5

³⁹ Др Радмила Петковић-Поповић/Вукоман Шалипуровић, *Српске школе и просвјета у западним крајевима Сјане Србије у XIX веку*, Прибој 1970., 177-179

⁴⁰ *Црна Гора*, *ибид.*, 707

⁴¹ Мирко Ђурановић, *Школство у Подгорици у првој половини XIX и почетком XX вијека*, Сто двадесет година од ослобођења Подгорице (Зборник радова са Научног скупа Подгорица 2-3. децембар 1999.), 277-296, 286

⁴² Др Ђ. Д. Пејовић, *Развијак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916.*, Цетиње 1971, 54

манска дјеца по навршетку седме године морају уписати у мектеб ради изучавања мухамеданске вјере, а кад напуне десет година била су обавезна да се упишу у општу основну школу⁴³. Послије балканских ратова "у новоослобођеним крајевима са муслиманским становништвом постојала је тежња да се поново отворе мектеби који су постојали у доба турске власти. У неким мјестима били су отворени и прије краљеве дозволе (Бродарево, Ивање, Грнчарево)"⁴⁴ Ипак, имајући у виду да је дио муслиманског становништва напустио Црну Гору, као и да је постојао значајан недостатак квалификованог кадра, одговарајућих зграда и опреме, проценат муслиманске дјеце која су похађала школу у овом периоду био је релативно низак.

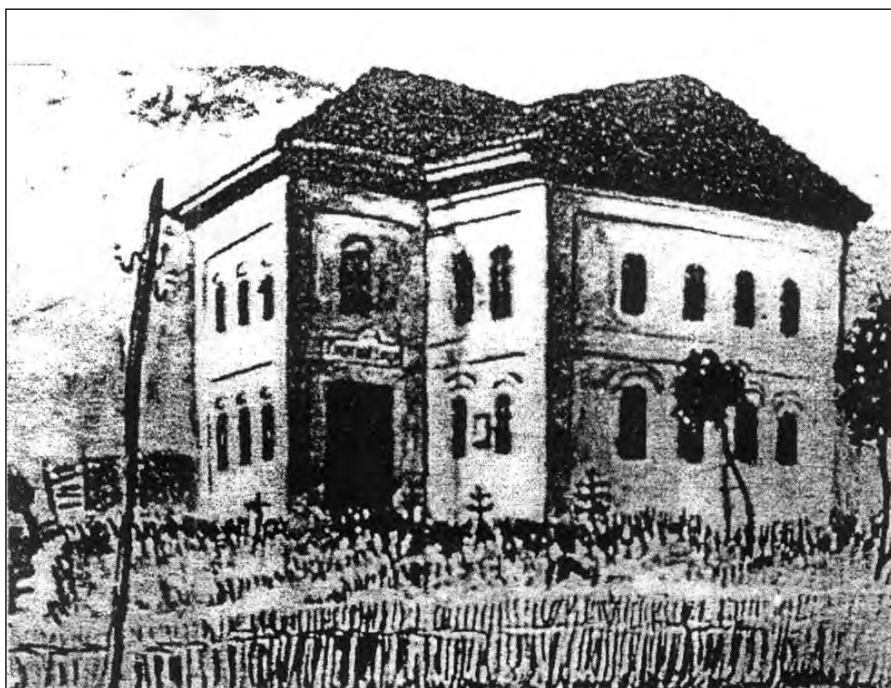
Просвјетне институције оријентално-исламског карактера на простору некадашње Југославије биле су, без обзира на бројне недостатке и квалитет наставе која је често због неприлагођености уџбеника на арапском и турском језику била "непрактична и тешко савладива"⁴⁵, својеврсни заштитници тековина оријентално-исламске културе. Класични језици исламског оријента- арапски, персијски и турски, који су се учили у овим школама, иако се понекад њихово усвајање сводило на преписивање и механичко запамћивање компликованих и неразумљивих текстова, представљали су окосницу каснијег књижевног и научног бављења знатног броја истакнутих појединаца. Многа дјела оријенталне традиције преписивана су у овим школама у оквиру редовних школских обавеза. У Архивском одјељењу-Беране Државног архива Црне Горе и у Завичајном музеју у Пљевљима били смо у прилици да наиђемо на одређен број штампаних и рукописних књига на арапском, турском и персијском језику, међу којима осим књига вјерског садржаја, знатан дио њих спада у школску литературу. То се прије свега односи на букваре, граматике арапског, турског и персијског језика, рјечничку литературу, књижевна дјела на оријенталним језицима, итд.. Оне су писана свједочанства просвјетне активности која је за собом остављала специфичну, другачију, али продуктивну писменост која је трајала вијековима и градила традицију која је била у могућности да овим просторима дарује једнако значајан допринос колико и други сегменти наше писмености и културне прошлости. Иако су тзв. "турске школе" претежно представљале дио исламског школства уопште, односно успостављање донекле национално неутралисаног источњачког модела образовања, који су многи уз омаловажавање оцјењивали да не посједује "ни најмање искрице која би оживљавала народност" и да "остаје мртво слово", једнако бисмо се могли присјетити оних учених људи који су образовање стицали колико у Цариграду толико и у родном крају и постали професори чувених медреса, ктитори, пјесници, филозофи, везири, носећи у себи не само "знање које нас зачуђава и примјере узвишеног и суптилног мишљења"⁴⁶, већ и културну матрицу средине из које су потекли.

⁴³ ибид., 55

⁴⁴ Др Ђ.Д. Пејовић, ибид., 55

⁴⁵ Др Радмила Петковић- Поповућ/Вукоман Шалипуровић, ибид., 19

⁴⁶ Хајрудин Ђурић, ибид., 60

Сл.1 З̄града рушидије у Бијелом Пољу

Према свједочењу Изета Кајабеговића (р.1904), својевремено општинског чиновника у Бијелом Пољу, у тој истој згради су биле смјештене и просторије бјелопољске *иб̄иџдаије*. Настава је извођена на турском језику. *Иб̄иџдаију* су похађала и женска дјеца. У вријеме када је Изет Кајабеговић био ђак *иб̄иџдаије*, у истом разреду су биле и четири дјевојчице. Није било физичког кажњавања, за разлику од других мектеба у граду. Једно дијете је отац довео у један такав мектеб учитељу, извјесном Сали еф. и рекао: "Ево, ефендија, ово копиле. Моје месо, твоје кости!". У *иб̄иџдаији* обућа је остављана изван учионице. По завршетку наставе ученици су обућу узималу сврставајући се у ред по двојица. Између часова излазило се на одмор. Писало се "*џабаширом*" (кредом) на таблицама. Утиске о ученицима наставник је записивао у билежницу. Просторије рушидије биле су на спрату. Бјелопољска *иб̄иџдаија* је престала да ради 1912.године. У истим просторијама основана је основна школа са мијешаним саставом ученика.

Dragana KUJOVIĆ

*BASIC DATA ON EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF AN
ORIENTAL-ISLAMIC CHARACTER IN MONTENEGRO*

Summary

The educational institutions of an oriental-Islamic character in the region of Pljevlje, Berane and Bijelo Polje represent an integral part of oriental-Islamic education in general. This education has its own place in the cultural and education past of our peoples, nurturing the generations which were the bearers of Islamic culture, but within the bounds and against the cultural background of the environment from which they derive. The study of the Arabic, Persian and Turkish languages, despite the fact that this often amounted to mere transcription and mechanical memorization of complicated and incomprehensible texts, was a useful and necessary condition for later literary, translation and research work by a large number of individuals in the field of oriental-Islamic culture.